—X'ħaġa, il-mużew l-aktar li hemm fuħħar. U kemm igħożżuh! fiż-żġieġ, fuq xkafef tal-kristall, fuq il-bellus. Nistħi ngħid, ma nafx x'jarawlu dal-fuħħar; u m'hux dejjem sħiħ għax aktarx xaqquf tara, bla sura ta' xejn. Nixtieq naf x'jista' wieħed jitgħallem minn nitfa ta' xaqqufa mirduma snin fit-trab.

—Jekk tassew tixtieq taf, wieħed jista' malajr igħidlek. Ħażin mita wieħed ma jafx u ma jridx jaf, għax fid-dinja ħadd ma twieled jaf xejn, iżda biex wieħed jitgħallem, jaħtieġ li jkun irid. Mela narġgħu għall-fuħħar. Biex wieħed jarfa' u jġorr l-ilma jaħtieġ jagħmlu f'xi ħaġa li minnha l-ilma ma jgħaddix, u fid-dinja kollha fejn jinsab it-tafal il-bniedem qabad, minn l-eqdem żmenijiet, jagħġen it-tafal, u jsawru fi bwieqi, borom, qwies. Għax it-tafal samm u minnu l-ilma ma jgħaddix, hekk meta jkun niedi, hekk ukoll mita jinxef u aktar mita jinħema. Naraw sal-lum dawk in-nies li jgħixu fil-barr, il-bogħod minn kull tagħlim tal-ġnus bojjod, jieklu biss dak li jsibu għal idejhom, ħaxix, frott, dud, u ħwejjeġ li jsibu fil-qabda, dawn in-nies li l-anqas tgħallmu jgħattu ġisimhom u jibnu djar fejn jiskennu, dawn in-nies iħossu l-ħtieġ li jaħżnu l-ilma u hekk kif isibu t-tafal isawru minnu fiħ borom u qliel u bin-nar tax-xewk ma' dwarhom jaħmuhom.

Il-fuħħar isir malajr u minn trab li ma jiswiex flus, u min jaħdmu jista' jatih is-sura li jrid u mita idu toqgħod joħloq xogħol ta' reqqa u ta' ġmiel kbir. Dnub li l-fuħħar ma għandux qawwa kbira u b'laqta' ta' xejn jinkiser; iżda qabel ma l-bniedem għaraf jaħdem u jqasdar ir-ram, il-bronż u l-ħadid kellu jitqanna bil-fuħħar li bit-tqandil jinkiser malajr imma malajr jarġa' jissawwar. Ħaġa rħisa, tinħażen biex mita tinkiser toħroġ il-ġdid.

Issa billi l-ġnus kollha ħadmu u nqdew bil-fuħħar, għandna naħsbu li aktar ma n-nies ġew il-quddiem fil-għerf isbaħ kien ikun il-fuħħar tagħhom għax il-ħaddiem, li għal l-ewwel kien isawwar borom u qliel kif ġiè ġiè, biż-żmien beda jaħdem aħjar u jsebbaħ xogħlu, laktar jekk il-fuħħar kien jinħtieġ għal xi maqdes biex fih jintrafa' xorb jew ikel li kellu jitqiegħed fuq il-midbaħ tal-Mulej tagħhom jew jiġu f'idejn il-qassisin jew irħieb tagħhom f'xi maqiem. Hekk il-fuħħar mirqum, imnaqqax, imżewwaq, miżbugħ u mmelles beda jidher minn l-ewwel iżmna u kull ġens kellu sengħa

għalih għax il-ħaddiem u l-imgħallem joħolqu minn żniedhom u hekk kull art għandha l-fuħħar tagħha u hekk kull żmien għandu l-fuħħar li bih jista' wieħed jagħirfu.

Il-fuħħar għandu ħajja qasira, iżda mita jinkiser u jsir xaqquf qajla jintemm mita jkun moħmi kif imiss. Xaqquf moħmi sewwa ma jintemm qatt, l-anqas jekk jibqa' midfun eluf ta' snin. Ir-ram, il-ħadid, il-bronż jitmermer u maż-żmien jista' jisfa fix-xejn, imma x-xaqquf jibqa' dejjem kif ġiè mixħut, barra mita l-fuħħara nkisret. Dnub li hawn Malta, ix-xaqquf jiġbruh għad-deffun, għax hekk biss jinqered: mita jsir trab mgħerreż bejn żewġ ħaġriet tal-qawwi!

Mita nafu dan kollu naraw kif minn xaqqufa miġbura mill-ħamrija ta' għalqa, jew minn ġewwa għar, jew minn qiegħ ta' demus, nistgħu nagħirfu xi żmien għandha, jiġifieri min sawwarha u għal fejn. Biex ma nitbegħdux minn Malta, insemmu biss ix-xaqquf u l-fuħħar li wieħed jista' jiltaqa' miegħu hawnhekk.

Il-Griegi, ir-Rumani, il-Feniċi, dawk ta' Babilonja, ta' l'Assirja, tal-Masar (l-Eġittu) għandhom fuħħar għalihom u xaqquf jinagħraf u jista' jixhed fuq żmienu u fuq min għamlu.

Malta għandha l-fuħħar tagħha u bi ftit taħbil il-moħħ min hu mdorri jidha f'dan il-ħsieb, malli jsib xaqqufa jgħidlek, ħin bla waqt, x'kienet u mita saret.

Jekk tkun iddur lejn Ħaġar Qim u tiġbor xaqqufa minn l-art, x'aktar tkun ta' niesna ta' l-ewwel żmenijiet u jekk tkun sewda u mielsa u moħmija tajjeb u msawra bir-reqqa, magħmin jifhem igħidlek: "dik għandha ħamest elef sena, magħmula min-nies ta' żmien il-ħaġar". Jekk tkun iddur lejn Borġ In-Nadur, fuq ir-riħ ta' Birżebbuġa, aktarx tiltaqa' ma' xaqquf ħamrani, mtabba bl-iswed, ħxajjen, moħmi ħażin, min jifhem aktarx igħidlek: "Dik xaqqufa ta' erbât elef sena ilu ta' dawk in-nies li kellhom għodod tal-bronż. Il barra mir-Rabat fuq xi bur m'hux bogħod minn xi dwiemes issib xaqquf safrani, moħmi tajjeb, bċejjeċ ta' ġarar, qwies u msiebaħ li mill-għamla u mill-għaġna aktarx issib li kien foħħar tad-dwiemes ta' qabel żmien l-Insara.

Ħdejn il-Mużew tar-Rabat, x'iżjed tiltaqa' ma' fuħħar jew xaqquf aħmar nar, mieles, maħdum b'reqqa kbira—dan hu fuħħar ta' Ruma jew bħal ta' Ruma.

Il-Għarab kellhom fuħħar biż-żlieġa, ħamrani, jew imżewwaq bl-isfar u l-ikħal, jixbah il-fuħħar Sqalli għax l-Isqallin baqgħu sal-lum jaħdmu bħalu.

jSma xaqquf ħdejn x, bnnmgarraf, ik, l-oħra, S' fuħwh -li.nnmru gnns ta dawk iz-żmeniiiet "J S Wi jmerih-

U hekk, mi>>» xaqquf imxerred fgħalqa, wipħ, iaħid min ghammar A dawk l-inħawi u x'nies ki, u fejn kienu waslu fir-reqqa tax-xogħol u għalhS, nies għaqlin u nies 1> kienu mxew il quddiam «,3 u fifr-tiżjin ta'darhom. «t-Bidm

Dan hu li jrid igħallimna minjiġbor fuħħar min'n fejn bini mwaqqa' u jonsbu fil-Mużew biex ;T"' x'kienu misserijietna fiż-żmien l-imgħoddi.

U għalhekk min iħare« lejn il-fuħħar u x-xaamrf J Mnżew ikun qiegħed lgħaddi minn quddiemu l-ġraiial dawn ibgżejjer minn l-ibgħed snin. Jokk igħaddi qA| ll-gemgħa ta fuħħar ta Ħal Tarxien mn jistàx ma joħidx "Dawn in-nies kienu ta' ħamest elef sena ilu? Kemm kienu jaħdmu dawk il-Maltin? dinxi ħlewwa ta' xogħol x W fdehen kellhom! kemm konna 'lquddiem dak iż-żmien għax fuħħar bħal daku lasaru l-anqas, nistħajjel, isir."'

U hekk, minn żmien għal ieħor, wieħed jara kif marm'j quddiem jew l-ura fis-snajja, u kif kull żmien kienjaW għahhujnri x'jaf iil-għamla tal-fuħħar.

U mill-fuħħar ta' l-oqbra nitgħallmu x'kienu jaħsbut qb> na fuq il-ħajja ta' wara l-mewt u x'qima kellhom niesM Rħall-mejtin tagħhom.

M w"'- ", llal'"a &wejjeġ oħra, igħallimna x-xaqquf tal- ZT -S \ nTm m U'ih U'għajnejna miftuħa, għax b * ;Z, 'T""V' Rfiandhom għajnejn u majarawxa w W ma J18,1,"-*"x kif, alBidna 'Ġesu.

IS-SEMIN

y L-ILSIEN TAGĦHOM

Mita bniedem jmħtieġlu jitgtiallem xi Mm i .•rth jaqbad grammatka ta dak l-ilsien. jitgħallimha i ffi jaqra u jhsser kotba mmn dak l-dmen għal ilsienu, sa'ke^n 'iħossu li Jkun tgħallem biz-zejjed dak l-iisien. HdTvS hekk majkunx wasal sabiex jara sewwa x'jista' wieħed jitgħallem mmn ilsien Jekk dan il-bniedem jiġi mi8toqsi ta' liema nisel huwa l-ilsien 1, jkun tgħallem, kemm hiia twila l-ġrajja tiegħu, fejn umm kien bihjitkellem „ mistoqsi'- jiet oħra bħal dawn, aktarx ma jwieġbek xejn. Dana jiġri, il-għaliex mhux kull min ja filsien, kemm jiktbu „ jitħaddtu, jista' jara' dak kollu li l-ilsien ikun jiġhor ġewwn fih. Il-Grammatka hija kodiċi ta' liġijiet sabiex turik taqrr, u tikteb tajjeb, imma xejn ma ssemmilek fuk il-bid„ il-ħa.jja u l-ġrajja ta' l-ilsien. Biex tkun taf dawn il-ħwej.jeġ trid tgħaddi għal tagħlim ieħor, li huwa *Irfilrtoġija* jew *lingwistika.* Li wieħed jitgħallem ilsien fuq il-grammatka hija *sengħn,* li wieħed jitġħaHem ilsien skond il filoloġij,, hija *xjevza.*

Ix-xjenza tal-filoloġija ma hix wisq qadima. fl-għomef ta' ft.it 'snin ilu, xejn makienu ħabbhi moħhom fiiq dan it-tagħlim; iżda l-lum il-filoloġija hija wafida mix-xj"emn li l-aktar imxew il-quddiem, u likixfu għal għajnejna tagBnf l-aktar sabiħ u ta' fejda fuq l-eqdeni żmenijiet. Hija għaxtet i-ilsna, ħajjin u mejtin, li l-lum nafu bihom, minn xninn » għaqqdithom frnżzez, miet kif ilsien huwa mnisselmmB ieħor, liema huwa l-eqdem u xi ġrajja kellu, m m kien frjn kien jitħaddet h'dan jew dak l-flsien, ece-

Nistgħuaħna nafu bil-filoloġija jekk l-ilana ko ha L n»« ġejjin minn ilsien wieħed? Fost i-gfiornet " 1n kidl "iva", u min"le". Iżda kull ħaddjaqbe "^Jfjgd 'T» hija qadima ħafna ngħalbekk WtotaM•ggg^ M-bogħod minn l-Istorja u tidħol trzmemjiet ite- ^ , . Iż-żmien liminnu titħaddet Wstona, «MJ ™ ^ ;!-J»'» li fil, il-lmiedem beda jħal j ^ H n i K j a ¦ jP*«. Iż-żmien ta'qabel, U fib lhl'm [tkfiba n,a daħ- fi««b, huwa żmien U-Pi-e-istorw. ." 1 b iefl l-Istorja x, knllimkien fħin wieħed, >»/>•'»• 1 fjj*£ n-Babilon>z> llHl» aktar kmieni, milli ^/^0l523tatt]*allhom kle»» jiktbu 5000 sena qabel Nnstu. għal»